

Олександр Набока,
кандидат історичних наук, доцент,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

**ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США: ДИПЛОМАТІЯ ВАШИНГТОНУ
В ЯПОНІЇ В 50 – 60-РР. ХІХ СТ.**

***Анотація.** В статті розглядається процес оформлення концептуальних засад американської сучасної зовнішньої політики, який на думку автора, проходив в середині ХІХ ст. в Японії. Після відкриття країни для торгівлі із західними країнами в 1854 р. комодором М. Перрі, на деякий час США намагалися використувувати її в якості власного протекторату. Проте дуже скоро, під тиском внутрішніх обставин, зокрема Громадянській війні між Півднем та Північчю, Вашингтон був змушений поміняти стратегію японської політики. Було взято курс на активне співробітництво з іншими провідними державами та розроблення загальних правил ведення комерційної діяльності. Автором змін американської політики в Східній Азії став державний секретар У. С'юард. Він добився відставки прибічника старого курсу – посла США в Японії – Т. Харріса та призначив на його посаду свого друга та однодумця Р. Праяна. Праян виступив прибічником зближення з Великою Британією. Новий геополітичний альянс остаточно оформився в ході боротьби проти антизахідного руху в Японії в середині ХІХ ст. В союзі з іншими великими державами, США та Великобританії вдалося розбити прибічників закриття країни для іноземної торгівлі.*

***Ключові слова:** США, Японія, У. С'юард, Т. Харріс, Конвенція 1864 р.*

Головними структуроутворюючими принципами сучасних міжнародних відносин є визнання права націй на самовизначення та непорушність кордонів, встановлених після завершення Другої світової війни (1939–1945). Військове вирішення конфліктів з другої половини ХХ ст. вважається неприпустимою та злочинною практикою, яка викликає засудження світового співтовариства. Загальноприйнятим та найефективнішим способом розв'язування суперечок в рамках глобальної та регіональних систем міжнародних відносин визнано пошук компромісу, шляхом переговорів.

У свою чергу, розвиток глобальної економічної системи, який проходить у нерозривній зв'язці з еволюцією міжнародних відносин, базується на таких ключових компонентах, як вільне пересування товарів, капіталів та трудових резервів та ліквідація будь-яких перепон для торгівлі в рамках світової господарчої системи. Замкнуті економічні системи не витримують конкуренцію зі світовим ринком та відходять в минуле.

Хоча сьогодні дані структурні елементи глобальних міжнародної та економічної систем вважаються загальноновизнаними, тим не менш, відзначимо, що їх поступове впровадження стало результатом політичної волі однієї з нинішніх провідних країн – США. Саме Вашингтон був ініціатором того, щоб вищезгадані принципи стали базовими і користувався будь-яким історичними обставинами для їх втілення. Як відомо, перша така спроба була реалізована президентом Сполучених Штатів В. Вільсоном на Паризькій мирній конференції у 1919 р., а

економічна складова даної програми була озвучена вже у 1899 р. та отримала назву доктрина «відкритих дверей».

Слід відзначити, що формування американського підходу до вирішення світових міжнародних та економічних проблем зайняло досить тривалий час і саме Східна Азія у XIX ст. стала тією площадкою, де проходила його первісна апробація. Вже в 30-х рр. XIX саме тут США намагалася створити власну класичну колоніальну імперію, за рахунок захоплення острівних територій тихоокеанського простору. Але під тиском зовнішніх та внутрішніх обставин, Вашингтон врешті-решт, відмовився від даної ідеї. Натомість був сформований новий підхід до вирішення східноазійських проблем, заснований на ліквідація будь-яких перепон для комерційної діяльності та співробітництво з іншими провідними державами. Вперше дані тенденції американської політики проявилися в 50–60-х рр. XIX ст. в Японії.

Відкриття Японії для іноземної торгівлі комодором Перрі у 1854 р. знаменувало собою початок нового етапу у американсько-японських відносинах. Серед всього іншого, Вашингтон отримав можливість відправити у відкриті порти своїх представників, яким належало виробити нові правила гри у відносинах з Едо та послідовно відстоювати інтереси американських громадян.

Рання епоха американсько-японських відносин (1855–1861) нерозривно пов'язано з ім'ям першого посланця США в Ніххон – Таусенда Харріса (1804–1878).

Перед початком місії Харріс отримав від Державного секретаря У. Марсі (особистим другом якого був новопризначений консул [6, с. 17]) інструкції, в яких консулу було рекомендовано зосередитися на тому, щоб будь за що заставити японців виконувати пункти підписаної у 1854 р. угоди. В разі, якщо японська сторона і надалі ігноруватиме домовленості Харрісу необхідно було заявити про те, що США залучить методи, яким «Японія не в змозі протистояти» [Цит. по 1, с. 37].

21 серпня 1856 р. Харріс прибув до Сімоди, разом із своїм перекладачем голландцем Генріхом Хюскеном. Під час перебування в Японії вів важкі переговори з японською владою, метою яких була подальша імплементація комерційних статей договору, підписаного Перрі в Йокогамі. На відміну від комодора, який сприймався японцями, як великий володар «чорних» кораблів, консул не міг дозволити собі користуватися «дипломатією канонерок». Тим не менш, американцю вдалося добитися від сьогунського уряду бажаного.

29 липня 1858 р. на борту американського військового корабля «Поухатан», який прибув в гавань Едо за два дня до цього, була підписаний Договір про дружбу та торгівлю, який передбачав впровадження декілька допоміжних, вельми важливих привілеїв для США.

Стаття перша договору традиційно проголошувала «вічний мир» та дружбу між обома країнами. Президент США отримував право призначати дипломатичного агента для проживання в місті Едо. Крім того, у всі відкриті порти призначалися консули, або консульські агенти. Дипломатичні агенти і генеральні консули Сполучених Штатів могли вільно пересуватися в будь-яку частину імперії з моменту початку виконання своїх службових обов'язків.

У свою чергу, японський уряд також отримував право призначати на постійне перебування дипломатичного агента в Вашингтон, а також направляти консулів в будь-який, або в усі порти США. Японські дипломатичні представники також могли вільно пересуватися країною.

Вельми важливою для розширення американських інтересів в Східній Азії, була друга стаття договору. Згідно з нею, президент Сполучених Штатів, на прохання японського уряду отримував можливість діяти як «дружній посередник» між Ніххоном та будь-якою європейською державою. Американські кораблі відтепер мали допомагати японським в усіх морях, де вони зустрічатимуться, а консули США мали захищати інтереси японських підданих в усіх країнах.

Третя стаття передбачала відкриття для іноземної торгівлі ще чотирьох портів. Зокрема, з липня 1859 р. передбачалося відкрити місто Каганава та Нагасакі, з січня 1860 – місто Нієгата, з січня 1863 р. – місто Хіого.

У разі, якщо порт Нієгата виявиться непристосованим для стоянки американських кораблі, обидва уряди повинні були визначити інший порт.

У той же час, проголошувалося, що через шість місяців після відкриття Каганави, Сімода закривалася для проживання та торгівлі іноземних громадян.

В усіх вищезгаданих містах американські громадяни могли проживати вільно, а також вони отримали привілеї орендувати землю, купувати будівлі для житла та зберігання товарів. В той же час, на викуплених, або орендованих приміщеннях заборонялося будувати укріплення або військові табори. Натомість, японці мали обгородити парканом місця компактного проживання іноземців та контролювати їх вихід та вхід [5, с. 172].

Як відзначив американський дослідник Деннет: «при укладанні договору, Харріс йшов в напрямку політичного союзу з Японією так далеко, як тільки він посмів. В той час як японці були захочені набирати в США військових та військово-морських інструкторів, було вирішено, що Японія відкриє три порти – Йокогама, Нагасакі і Хакодате, в яких здійснюватиметься постачання американських військово-морських кораблів. Харріс знав, що це надає велику перевагу його уряду та дозволить прибрати американський військово-морський склад в Гонконзі. Війна між Сполученими Штатами та Великою Британією здавалася йому можливою. Як Перрі хотів створити військово-морські бази на Бонін та Лю Чу, так і Харріс прагнув перетворити Японію на військову базу в ході переговорів із сьогунатом» [2, с. 361].

Проте погляди Харріса не співпадали з баченням ситуації У. С'юардом, який у 1861 р. зайняв піст Державного секретаря. Пропонована послом в Японії концепція відносин з сьогунським урядом, яка передбачала здійснення військового протекторату над країною не влаштувала нового Державного Секретаря. Він розумів, що в умовах Громадянської війни в США, Вашингтон не міг дозволити собі мати великі сили в тихоокеанському регіоні, які мали підтримувати реалізацію зовнішньополітичних ініціатив Харріса. Саме тому С'юард добився його відсторонення. В 1862 р. Харріса змінив новий американський посол, особистий друг С'юарда, Роберт Праян (1815–1882).

Одним з головних завдань нового посла було встановлення дружніх відносин із представниками іноземних держав в Японії. «Важливо зберігати дружні та довірливі стосунки з представниками західних держав. Ви не маєте шукати будь-яких ексклюзивних переваг та разом з ними підтримувати престиж західної цивілізації в Едо. Коротше кажучи, ви повинні відкинути всі негативні спогади про європейські ревнощі та антипатії, для того щоб японці належним чином оцінили не тільки інститути нашої країни, але і основи християнства та західної цивілізації в цілому» [4, с. 194], – писав Державний секретар.

Виконуючи інструкції Білого Дому, Праян одразу ж активізував контакти зі своїми колегами, особливо з англійською та французькою місією. У своєму листі С'юарту від 9 червня 1862 р., Праян зазначав: «сер, я із великим задоволенням повідомляю вам, що між послами Франції та Великої Британії у Японії та мною встановлені найтепліші відносини... Між нами встановилося повне порозуміння в питаннях, де наші держави мають спільний інтерес. Минулого місяця ми провели дві офіційні зустрічі, з метою обговорення та формування спільної позиції щодо головних японських справ» [3, с. 949].

Вперше нові тенденції в японській політиці Вашингтону проявилися в першій половині 60-х рр. XIX ст. Навесні 1864 р., у зв'язку з тим, що антизахідні настрої при імператорському дворі все більш посилювалися, і навіть ходили слухи про вигнання іноземців з Йокогами, західні представники в черговий раз погодилися з необхідністю спільної боротьби за те, щоб Японія залишалася відкритою для іноземної торгівлі. 18 травня була проведена спільна зустріч представників чотирьох держав: США, Великої Британії, Франції та Голландії, на якій була продемонстрована прихильність всіх сторін до співробітництва в Японії. Зокрема, Праян заявив, що «Сполучені Штати повинні брати участь у захисті наших спільних прав та інтересів» [4, с. 334].

У результаті проведення наради був підписаний спільний протокол, в преамбулі якого зазначалося: «представники Великої Британії, Франції, США та Нідерландів, враховуючи важкий стан справ, який є сьогодні в Японії, заявляють про своє право на об'єднання з метою винайдення засобів для запобігання даної ситуації» [4, с. 334].

22 травня, на черговій консультаційній зустрічі були сформульовані п'ять принципів для співробітництва. Перший з них проголошував нейтралізацію ворожих до іноземців японських політичних сил; другий передбачав спільну боротьбу за дотримання договірних прав; третій закликав до захисту відкритих портів від будь-яких нападів; четвертий забороняв вимагати від японської влади будь-яких територіальних поступок і, нарешті, п'ятий принцип полягав у утриманні від будь-якого втручання в юрисдикцію японської влади.

5 липня 1864 р. спільний комітет іноземних держав вирішив самостійно відкрити «внутрішнє японське море», що, перш за все, означало розблокування протоки Сімоносекі, прохід до якої контролювався даймьо, який виступав за вигнання з Японії «гайдзинів. Для цієї цілі було вирішено створити спільну ескадру, в яку увійшли всі наявні військові та транспортні судна. Зокрема, передбачалося задіяти один американський, п'ятнадцять англійських, чотири голландські та три французькі кораблі.

У цьому конфлікті, який продовжувався чотири дні, прийняв участь один американський корабель «Та Кіанг», який був зафрахтований у купця-громадянина США.

Спільна військова експедиція в Сімоносекі мала великий успіх. Всі батареї, які раніше закривали вхід до протоки, були зруйновані, а даймьо був принижений. Це було досягнуто ціною 12-ти життів, ще 56 чоловік були поранені.

Були і більш важливі наслідки. Після перемоги союзних сил, більшість японських князів, які колись виступали за збройну боротьбу проти іноземців, зрозуміли, що технічно вони значно слабкіші за своїх ворогів і багато з них припинили подальшу боротьбу.

6 жовтня в Едо відбулася перша конференція, яка була визначити юридичні результати закінчення військової операції спільних сил. Бакуфу беззастережно погодився платити контрибуцію, проте відмовлялося від переговорів стосовно відкриття нових портів, очікуючи прибуття представника від мікадо. Тим не менш, сьогун погодився добиватися ратифікації договору в Кіото.

Наступного дня відбулася зустріч конфіденційного характеру з японськими сановниками, на якій були присутні лише англійський та американський представники. В її ході розглядалося широке коло питань, серед яких узгодження позицій щодо іноземної торгівлі з боку сьогуната та мікадо, на чому особливо наполягали англійський посол Алкок та Праян. Їх дратувало те, що договори, які укладаються з бакуфу, не ратифікувалися імператором, навколо якого перебували радники з явними антизахідними поглядами. Звичайно, що після розгрому антизахідних сил, престиж руху проти засилля іноземців значно знизився і представники США та Великої Британії вважали, що в них є шанси добитися узгодження позицій Едо та Кіото. В обмін на те, що мікадо проявить поступливість, Алкок вважав, що в імперську столицю потрібно передавати частину митних надходжень, які раніше повністю йшли в скарбницю сьогуна.

Проте головною вимогою, яку західні представники ставили вже до імператора полягала в тому, щоб він ратифікував всі існуючі домовленості з бакуфу, щодо відкриття, як раніше окреслених, так і нових портів та міст для торгівлі. Маючи у своєму розпорядженні переможну, міцну ескадру, Алкок та Праян наполягали на повному виконанні договорів та пропонували перенесення остаточних переговорів в Кіото. Для цього, вони збиралися направити частину ескадри в портове місто Осака, яке знаходилося недалеко від імперської столиці. Західні представники погодилися почекати 30 днів відповіді від мікадо. Інші ж питання, зокрема, питання виплати компенсацій та контрибуцій розглядалися досить швидко і в атмосфері загальної згоди [4, с. 366].

Через кілька днів Такемото Кай-но-Камі повідомив, що імператор погодився відмовитися від подвійного підходу у відносинах з іноземцями. Крім того Кіото відмовився від планів закриття Йокогами для іноземців. Також було вирішено продовжити переговори, стосовно контрибуції а також відкриття портів та протоки. Японці запропонували свій проект, згідно з яким іноземці можуть обирати – чи платити компенсацію, чи замість цього відкрити нові порти для західної торгівлі.

Врешті-решт, 22 жовтня 1864 р. між дипломатичними представниками США, Великої Британії, Франції, Голландії з одного боку та бакуфу з іншого була підписана конвенція, яка проголошувала, що «у зв'язку з ворожими актами принца Нагато, західні держави були змушені спрямувати об'єднані зусилля для знищення укріплень в протока Сімоносеки, які були зведені даймьо для знищення іноземних кораблів та закриття іноземної торгівлі». При цьому бакуфу мало відшкодувати всі збитки та витрати даної військової експедиції [7].

Конвенція складалася з чотирьох статей. Перша з них встановлювала суму відшкодування, в яку входили збитки, нанесені діями принца Нагато, а також витрати, які понесли західні країни в ході організації та проведення каральної акції. Бакуфу зобов'язувалися виплатити 3 млн. долл.

Друга стаття встановлювала порядок виплати компенсації. Перший транш дорівнював 500 тис. долл. Залишки даної суми передбачалося виплатити протягом кількох років. Слід згадати, що розподілення даної суми між державами-переможницями відбувалися відповідно до їх внеску з загальну перемогу. Спочатку

Праян наполягав, що США мали отримати 150 тис. долл. в якості контрибуції і ще 20 тис. в якості відшкодування витрат. Однак, спільна рада вирішила виплатити Сполученим Штатам єдино разовий транш у розмірі 140 тис. долл, вказуючи на те, що американці надали скоріше моральну підтримку, ніж матеріальну та військову. Посол погодився з цим, проте добився того, щоб принципи розподілення коштів, отриманих від японців, не були включені до тексту меморандуму [4, с. 371].

Третя стаття проголошувала, що в разі невиконання грошової компенсації, західні країни погоджувалися прийняти в якості її еквіваленту відкриття всіх японських портів для західної торгівлі.

Слід відзначити, що саме Праян схвалив велику суму контрибуції оскільки мав надію, що це спонукає японський уряд до того, щоб не платити, а відкривати нові порти. США, які отримували найменшу частку від загальної суми виплат були зацікавлені саме в такому розвитку подій.

Нарешті, четверта стаття проголошувала, що конвенція має бути ратифікована протягом 15 днів [7].

Після підписання конвенції 1864 р. було вирішено, що всі неврегульовані питання у відносинах між Японією та західними державами нарешті вирішено. Сполучені Штати, політичну лінію яких в даний період реалізовував С'юард та Праян, здавалося, отримали чергову перемогу. Проте, якщо простежити всю еволюцію політики США починаючи від відкриття Ніххону і закінчуючи досліджуваними подіями, то виявляється, що це зовсім не так.

Очевидно, що США, які кілька років тому були найбільш значущою силою в Японії та виступили локомотивом для її відкриття, вже на початку 60-х рр. XIX ст. поступилися лідерством своєму головному конкуренту в Східній Азії – Великобританії. І саме остання зіграла провідну роль у придушенні руху за денонсацію договорів із західними державами. Вірогідно, до зменшення ролі американців в японських справах призвела Громадянська війна в США, яка, як відзначалося раніше спричинила подібні процеси і в Цинській імперії. Як відзначав американський дослідник Деннет: «Лондон діяв вже більш рішуче, чого не вистачало американській політиці. Напередодні закінчення Громадянської війни, Сполучені Штати остаточно поступилися своїм пріоритетом Англії в Японії» [2, с. 393].

За думкою історика, американці в даний період хиталися між двома курсами. З одного боку, вони вважали вкрай важливим співпрацю з іншими країнами, які боролися за збереження системи договорів – Англія, Франція та Голландія. З іншого боку, вони и також намагалися показати Японії своє миролюбство та здатність до компромісу. «Ці два підходи, які часто суперечили один одному, обумовлювали нерішучість американської політики в Японії, чого вистачало англійцям, які скоро почали домінувати в країні» [2, с. 394], – писав Деннет.

Про залежність американської східноазійської політики від подій всередині країни писав і інший американський дослідник Пейсон Джексон Тріт у своєму фундаментальному дослідженні «Ранішні дипломатичні відносини між Сполученими Штатами та Японією. 1853–1855». Зокрема він відзначав: «характеризуючи ставлення американського уряду до подій в Японії на початку 60-х рр. XIX ст., ми маємо пам'ятати, що Сполучені Штати брали участь у великій громадянській війні і влітку 1863 р. вірогідність перемоги Конфедерації була вельми високою... З цієї причини пан С'юард завжди радив американським

представникам співпрацювати з представниками європейських держав в питаннях відстоювання договірних прав» [4, с. 306].

Таким чином, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст., під тиском внутрішньополітичних обставин, зокрема, війни пів Північчю та Півднем, американський уряд був змушений відмовитися від плану перетворення Японії на протекторат, який був запропонований послом в країні Т. Харрісоном. Заключивши в 1858 р. новий договір з бакуфу, він забезпечив США виключні економічні та політичні переваги в «країні вранішнього сонця», проте Державний секретар У. С'юард, розуміючи, що в даний період у Вашингтону не вистачить військових та фінансових можливостей для реалізації його пунктів, віддав перевагу іншій зовнішньополітичній стратегії. Курс, розроблений Державним секретаріатом, передбачав активізацію контактів з іншими великими державами в Японії, зокрема, Англією та вироблення спільних принципів торгівельного освоєння країни. Концепція С'юарда, яку втілював в життя новий посол в країні Праян, стала першим проявом тієї зовнішньополітичної доктрини, які в наступні періоди стане домінуючою в дипломатії Вашингтону.

Література

1. Носов М. Г. Отношения между США и Японией в период заключения «неравноправных договоров» (1854–1867) / М. Г. Носов // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2011. – № 2. – С. 36-51.
2. Dennet T. Americans in Eastern Asia / T. Dennet – N.-Y.: The Macmillan company, 1922. – 725 p.
3. Papers relating to foreign affairs of United States. Part I. – W.: Government printing office, 1864. – 727 p.
4. Treat P. The early diplomatic relations between the United States and Japan, 1853–1865 / P. Treat.: John Hopkins Press, 1917. – 459 p.
5. Treaties between the United States of America and China, Japan, Lewchew and Siam. – Hong Kong. – 1862. – 205 p.
6. The Complete Journal of Townsend Harris First American Consul General and Minister to Japan. – N.-Y.: Doran & Co, 1930. – 678 p.
7. «Japan – October 22, 1864. Indemnity» (18 Stat. 459), October 22, 1864, Treaties, Available from: ProQuest® Congressional, URLED June 27, 2013. [Electronic resource]. – URL: <http://congressional.proquest.com/congressional/docview/t53.d54.00018-stat0459200002?accountid=9902>.

Alexander Naboka, Ph.D. in History, Associate Professor, Lugansk Taras Shevchenko National University Ukraine.

THE BEGINNING OF THE FORMATION OF THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE US FOREIGN POLICY: THE WASHINGTON DIPLOMACY IN JAPAN IN 50 – 60TH OF THE XIX CENTURY

Abstract. The article presents the process of the conceptual foundations of the modern American foreign policy, which, in the author's opinion, was proceeding in the middle of the XIX century in Japan. After the Commodore M. Perry had opened the country for a trade with Western countries in 1854, the USA, for some time, tried to use it as their own protectorate. However, very soon, under the pressure of the domestic circumstances, in particular the Civil war between the South and the North, Washington was forced to change the strategy of the Japanese policy. The policy of the active cooperation with other Great Powers and the development of the conduct of business rules were taken. The author of the change of US policy in East Asia became Secretary of State William Syuard. He has made retirement a supporter of the old course – US Ambassador to Japan – T. Harris and appointed to his position his friend and supporter of Robert Pruyan. Pruyun became supporter of rapprochement with Britain. The new

geopolitical union finally took shape in the struggle against anti-Western movement in Japan in the mid XIX century. In alliance with other great powers, the US and the UK managed to defeat supporters of closing the country to foreign trade.

Key words: *USA, Japan, W. Seward, T. Harris, the Convention of 1864.*